

DOAMNA ELENA CUZA

Oltea RĂȘCANU GRAMATICU*

Key words: Cuza, Rosetti, Solești, Unification of the Romanian Principalities.

La 17 iunie 1825, la Iași, a văzut lumina zilei Elena, cea care mai târziu va ajunge Prima Doamnă a României¹. Tatăl, postelnicul Iordache Rosetti, era fiul Marelui Vornic, cu același nume, de la care moștenise moșia Solești, în ținutul Vaslui, singura care-i mai rămăsese „din mai bine de douăzeci și nouă de moșii cât avusese”². Mama, Ecaterina, era fiica logofătului Dumitrache Sturdza, care în timpul revoluției de la 1821, împreună cu întreaga familie „lăsându-și odoarele casei și bucatele pământului pe mâna răsculaților și a turcilor”³ s-a refugiat la Cernăuți, unde a stat doi ani. În această perioadă, postelnicul Iordache Rosetti s-a căsătorit cu Ecaterina Sturdza de la care „luă puțină zestre”⁴.

Ecaterina Rosetti „era aspră la înfățișare ca și tatăl ei logofătul. Avea o fire dreaptă, hotărâtă la fapte, chibzuită și foarte religioasă. Autoritară cu copiii săi, nu le îngăduia niciodată nici cea mai mică lipsă de bună cuviință față de cei ce-i înconjurau. Luând în mână aproape fără sprijinul soțului, treburile destul de încurcate ale moșiei, era cunoscută ca adevărata stăpână de către toți slujitorii curții, boierul fiind mai puțin energic și suferind de inimă. Se descurca singură cu zarafii de care avea nevoie, mai cu seamă în vremea când ridicase din temelie, casa nouă la Solești. Era însă bună și îndatoritoare cu acela care avea nevoie de sfatul și ajutorul ei”⁵.

Elena își va petrece primii ani ai copilăriei la moșia Solești, alături de ceilalți patru frați, sub directa supraveghere a mamei sale, Ecaterina. Anii școlărității îi va face cu profesori particulari, la conacul unchiului său, Constantin Sturdza, de la Șcheea, împreună cu verii săi și apoi la bunicul Dumitrache Sturdza de la Miclăușeni, posesorul unei impresionante colecții de manuscrise și documente. La 15 ani revine la Iași, unde familia sa deținea o casă, și conform obiceiului vremii este prezentată în cercurile protipendadei capitalei Moldovei, din vremea domnitorului Mihail Sturdza. Tot ceea ce vedea în jurul său era cu totul neașteptat, pentru adolescența crescută atât de autoritar de părinți și care nu-și putuse dezvolta adevărata personalitate.

Curiozitatea și dorința de necunoscut o împingea înainte spre acest mediu cultural efervescent al Iașilor, anilor⁷40, dar firea temătoare o reținea în multe împrejurări, lăsând-o pradă visurilor romantice, adolescentine. „Tineretul făcea saloane literare, societăți muzicale, sub supravegherea măștrilor aduși din Berlin sau Viena cu mari cheltuieli. La aceste întruniri cunoscuseră Elena Rosetti pe Hermiona Asachi, căsătorită Moruzzi, care mânua destul de îndemânic condeiul și cânta și din harpă, instrument rar întâlnit pe acele vremuri”⁶. În saloanele rudei sale, Didița Mavrocordat, întâlnea „mai tot tineretul cult al Iașilor, fără deosebire de boierie. Se jucau acolo comedii tinerilor scriitori moldoveni: Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Matei Milo”⁷.

Deoarece părinții aveau treburi la moșia de la Solești, tânăra Elena a fost lăsată câțiva ani, la Iași, în grija mătușii sale Profira Cantacuzino. Se ivea acum prilejul de a face noi cunoștințe cu ocazia frecventării petrecerilor din saloanele marilor boieri Roznovanu, Costache Sturdza, Mavrocordat sau Cantacuzino.

* Profesoară de istorie, Bârlad.

¹ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, Editura Casei Școalelor, București, 1940, p. 5.

² *Ibidem*, p. 6.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 7. Conacul din Solești a fost terminat la 1827, și avea două corpuri de clădiri, unite printr-un cerdac.

⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷ *Ibidem*.

Fără a fi o frumusețe, tânăra Elena se remarcă prin simplitate, corectitudine, naturalețe, timiditate. Avea ochi mari, negri, sprâncene pronunțate, fața ovală, iar părul bogat îl purta strâns în cozi, cu cărare la mijloc, după moda vremii. În această perioadă îl cunoaște pe Alexandru Cuza, posibil în casa Didiței Mavrocordat, al cărui soț fusese pe vremuri colegul lui în Institutul Cuénim din Iași sau la balurile lui Nicolae Cantacuzino. Oricum, un prilej deosebit l-a constituit însoțirea nuntă a Pulheriei Rosetti- Cantacuzino cu Constantin Moruzzi și a Pulheriei Rosetti – Bălănescu cu Vasile Cantacuzino, petrecere la care a participat domnitorul Mihail Sturdza și toată „lumea bună” a capitalei Moldovei, despre care amintea cu entuziasm Elena Rosetti, într-o scrisoare mamei sale, din 6/18 februarie 1841⁸. „De statură mijlocie, cu înfățișarea plăcută, trăsături regulate, ochi albaștri și păr castaniu buclat, Alexandru Cuza plăcea tuturor de la prima vedere. Foarte inteligent, spiritual, cu purtări simple și familiale, era primit în toate saloanele și mai cu deosebire de către femei, care-l găseau curtenitor și vesel. Cuceritor când voia, prietenos cu cei de aproape, lua parte la mai toate petrecerile unele din ele destul de scandaloase pentru cei ce țineau la buna lor faimă... Îndată după venirea în țară, când slăbiciunile lui nu erau încă prea mult cunoscute, întâlnește pe Elena Rosetti, care, deși nu era o fată bogată, făcea parte din protipendadă și avea întinse legături de rudenie cu cei care conduceau Moldova. Alexandru Cuza care nu era un om de interes, luându-se mai mult după îndemnul inimii decât al rațiunii, privi totuși pe această mică boieroaică ca o partidă bună pentru începutul carierei sale funcționărești”⁹.

Tânărul judecător solicita un concediu ministerului în vederea căsătoriei sale cu Elena Rosetti. Evenimentul a avut loc la 30 aprilie 1844, în biserica de pe domeniul postelnicului Iordache Rosetti din Solești, într-un cerc restrâns. Numeroasele obligații de serviciu, ce-i reveneau la judecătoria, l-au determinat pe Alexandru Cuza să părăsească în grabă Soleștii, pentru a se deplasa la Galați. Aici, tânăra pereche a locuit în casele postelnicului Ioan Cuza. Deoarece pe foaia dotală a soției erau trecuți și țigani robi, Alexandru Ioan Cuza a hotărât să-i dezrobească, conformându-se hotărârii Adunării Obștești din 31 ianuarie/12 februarie 1844 privind emanciparea țăganilor de pe domeniile statului și mănăstirești.

Doamna Elena a înfruntat cu stoicism toate ingraturile provocate de un soț care și-a dovedit de multe ori, mai ales în tinerețe, slăbiciunile pentru sexul frumos. Datorită educației severe primită de la mama sa, Elena avea o fire cu totul opusă soțului ei, fiind domoală, timidă, lipsită de încredere în forțele proprii, cumpănită și retrasă, găsind consolare în citit și treburile casei, mai ales că socrii erau mereu plecați la Iași sau la moșia de la Bărboși, de lângă Huși, iar Alexandru era pasionat de treburile de la judecătoria. Vizitele celor de acasă erau o adevărată bucurie în această viață monotonă pe care o ducea tânăra soție. Din scrisoarea trimisă mamei sale, Ecaterina Rosetti, la 25 mai/5 iunie 1844, rezultă că aștepta cu nerăbdare sosirea fraților ei, Constantin, Dumitru și Teodor, ca și a tatălui ei, la Galați¹⁰.

Solicitată deseori de mama sa de a-i comunica noutăți din orașul unde se stabilise, Elena răspundea cu prudență, ascunzându-și amărăciunea visurilor spulberate: „Nu pot să-ți dau noutăți de prin oraș, fiindcă ies foarte rar, deoarece nu găsesc plăcere decât în căminul meu”¹¹. Protipendada de la Galați „este de o monotonie fără asemănare”¹², se confesa cu altă ocazie Elena. Singura persoană a cărei companie o agrea era soția pârçălabului de Covurlui, Iorgu Ghica.

Aniversarea căsătoriei sale trecu aproape pe neobservate, ceea ce îi mări și mai mult starea de tristețe, la cei doar douăzeci de ani pe care-i avea. „Dragii mei părinți, – scria ea la Solești – vă reamintesc că azi este treizeci aprilie și că această zi mi-a adus cea mai mare fericire. Dar, dacă poți într-adevăr să fii fericit în această zi unică apoi poți s-o și numeri ca pe singura zi frumoasă din viață”¹³.

⁸ D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza, acte și scrisori*, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 26.

⁹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰ D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza, acte și scrisori*, p. 33-34.

¹¹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 29.

¹² D. Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 41.

¹³ *Ibidem*, p. 49-50.

Deseori vacanțele erau petrecute de boierii moldoveni pentru destindere sau îngrijirea sănătății pe litoralul Mării Negre la Odessa. Însemnări deosebite despre aceste locuri ne-au lăsat Dimitrie Asachi, Nicolae Șuțu ș.a.¹⁴. Alexandru Ioan Cuza solicitase Marii Logofeții a Dreptății, la 10/22 iulie 1844 o lună de concediu spre a merge la feredeii (băi) la Odessa, „fiind josiscălitului orânduie pentru starea sănătății sale, feredeile de mare, de către doctori”¹⁵. Cererea fiindu-i aprobată, Cuza și soția au plecat cu careta spre Odessa, în vara aceluiași an. Orașul cu palatele și bisericile sale impunătoare, cu Palais-Royal, copie a celui din Paris, cu grandiosul Teatru de Operă, cu bulevardele largi, parcurile și grădinile sale înmiresmate, plajele aurii, aerul cosmopolit al portului, au lăsat o bună impresie familiei Cuza. De asemenea, starea sănătății lui Cuza s-a îmbunătățit, după cum reiese dintr-o scrisoare trimisă la Solești, din partea Elenei, la înapoiere, în 18/30 octombrie 1844¹⁶.

Un an mai târziu, Cuza adresa o nouă cerere, la 9/21 iulie 1845, către Logofeția Dreptății, prin care solicita pe lângă Secretariatul de Stat eliberarea pașaportului în vederea plecării la Odessa pentru tratament. Logofeția aprobând cererea făcea cunoscut Postelniciei motivul plecării „neapărata trebuință de a merge peste hotare, la Odessa, pentru facire de feredeii”¹⁷. Locul său la Judecătoria ținutului Covurlui, a fost ținut provizoriu de către prietenul său, Teodor Rășcanu, viitor secretar al „Asociației Patriotice” de la Vaslui. Formele o dată rezolvate, soții Cuza pornesc din nou cu trăsura spre Odessa, parcurgând un drum obositor și plin de praf, pe la Leova, Cimișlia, Tighina și Tiraspol. Drumul de întoarcere a provocat aceleași neplăceri. Într-o scrisoare către mama sa, din 5/17 noiembrie 1845 se arăta: „... Am fost tare supărată văzând că știrile care ți s-au dat despre călătoria mea te-au mâhnit”¹⁸.

În toamna anului 1845, Cuza demisionează din funcția de președinte al Judecătoriei ținutului Covurlui, fiind preocupat de mișcările sociale care se conturau împotriva regimului despot al domnitorului Mihail Sturdza. Ca urmare a evenimentelor legate de acțiunile protestatate din Moldova meridională, soldate cu arestarea membrilor din conducerea „Asociației Patriotice” din care făcuseră parte frații Sion, Dimitrie Miculescu, Tucidide Durmuz și Theodor Rășcanu (singurul care a reușit să se refugieze în Transilvania, și de acolo la Paris), Alexandru Ioan Cuza a fost nevoit să renunțe la proiectata călătorie la Odessa, în Grecia și Turcia, menită să amelioreze boala sa de astm, și să aline suferințele soției care-și pierduse de curând bunica și tatăl, Iordache Rosetti.

La Paris funcționa „Asociația Studenților Români”, în frunte cu Ion Ghica și C. A. Rosetti, care căutau sprijinul Franței pentru realizarea dezideratelor românești. Spre această Mecca a democrației se va îndrepta și Alexandru Ioan Cuza, care, la începutul verii anului 1846, împreună cu soția, va întreprinde o călătorie în Franța. Aici a putut asista la o serie de divergențe între conducătorii acestei asociații care dincolo de coloratura culturală urmăreau să definitiveze căile de pregătire a revoluției în vederea răsturnării vechilor structuri feudale.

În cursul lunii iulie 1846, familia Cuza revenea la Galați. Nu știm impresiile Elenei Cuza din acest voiaj, care o pune în contact cu civilizația europeană, dar nu puteau fi decât favorabile. Era încă prea mâhnită de pierderile familiale pentru a se bucura în voie de tot ce-i putea oferi „orașul luminilor”. O va face mai târziu, când va reveni de mai multe ori aici și timpul îi va permite acest lucru.

Contactele dintre revoluționarii moldoveni și munteni se realizau în țară, între anii 1846-1847, mai ales, la moșia lui Costache Negri de la Mânjina, cu toată prigoana dezlănțuită de autoritățile centrale. O puternică mișcare a boierimii liberale a avut loc cu ocazia noilor alegeri pentru Adunarea Obștească în vara anului 1847, principale centre fiind Bârlad, Bacău, Huși, Iași, Focșani, Roman, unde alegerile au fost falsificate din ordinul domnitorului, de pe listele de alegători fiind omis și Alexandru Ioan Cuza. Printre cei care vociferau vehement împotriva abuzurilor domniei lui Mihail Sturdza se număra prietenul și viitorul cumnat al lui Cuza, Iordachi (Gheorghe) Lambrino,

¹⁴ Dimitrie Asachi, *Impresii de călătorie în țările Caucazului, prin Basarabia și Crimeea*, Iași, 1858.

¹⁵ Arh. St. Iași, Fond Ministerul de Justiție, tr. 1756, op. IV-1994, dosar 215, f. 275.

¹⁶ Alexandru Ioan Cuza, *acte și scrisori*, p. 61-62.

¹⁷ Arh. St. Iași, colecția Documente, p. 529/73.

¹⁸ D. Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 63.

clucerul Mihăiță Ștefănescu, Simion Bontaș, Iorgu Radu ș.a.¹⁹.

Alexandru Ioan Cuza a participat activ la evenimentele revoluționare de la Iași din zilele de 27-28 martie 1848. Aflat în casa lui Alexandru Mavrocordat, cu alți revoluționari, în noaptea de 28 spre 29 martie, a încercat să opună rezistență forțelor represive trimise de Mihail Sturdza, fiind grav rănit la picior. Gheorghe Sion reproducea, într-o scrisoare către Gheorghe Barițiu, din 2 aprilie 1848, cuvintele înflăcărate ale lui Cuza, în tragicul eveniment al arestării: „Dar, fraților ! Să murim ! Dar să ne pregătim pentru ca să murim. Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor nației noastre vrednic de mărimea trecutului strămoșilor noștri romani ! Astăzi, toate națiile învie, trebuie să învie și a noastră !”²⁰.

Cuza figura pe lista celor 13 revoluționari arestați „foarte periculoși” ce au fost duși la Galați, imbarcați pe Dunăre și de la Măcin, urmau să fie preluați de turci spre Constantinopol. Șase din grup, printre care Alexandru Ioan Cuza și Manolache Costache Epureanu, reușesc, în urma intervenției energice a Elenei Cuza, care a cumpărat cu bani grei vigilența marinarilor, să evadeze în drumul pe Dunăre, spre Măcin, și cu sprijinul consulului englez din Galați, Cuningham, să se refugieze la omologul său din Brăila. După câteva săptămâni, cu pașapoarte false, vor pleca cu vaporul „Frantz” pe Dunăre până la Pesta²¹. De aici Alexandru Ioan Cuza s-a îndreptat spre Transilvania unde a luat parte la marea adunarea de la Blaj²², care marca începutul revoluției românilor ardeleni. În a doua jumătate a lunii mai îl găsim pe Cuza la Viena, apoi la Cernăuți, integrat programului Comitetului Revoluționar Moldovean.

Din corespondența lui Alexandru Ioan Cuza cu prietenul său Iordachi Lambrino reiese că nu avea știri despre soție, rămasă la Galați. Elena Cuza reușește cu greu să facă rost de bani, și înfruntând pericole de ordin politic, periclitându-și sănătatea, în condițiile în care Moldova se confrunta și cu o gravă epidemie de holeră, căreia îi căzuse victimă la 17 iunie 1848, socrul său, postelnicul Ioan Cuza²³, ajunge la Cernăuți unde-și va întâlni soțul. Pentru scurt timp, deoarece Cuza pleacă în exil, iar Elena revine în țară.

Îngrijorarea față de situația soțului său se desprinde dintr-o scrisoare, din 12 august 1848, trimisă lui Lambrino, prietenul lui Cuza, care-și avea conacul în comuna Banca, aproape de Bârlad: „Iată 15 zile de când sunt departe de Alexandru... lipsa de bani m-a silit la aceasta fără voia mea. El a plecat la Viena și Dumnezeu știe dacă-l voi mai putea revedea în iarna aceasta”²⁴. Trei zile mai târziu scria bucuroasă: „Alexandru este nevătămat și se găsește în acest moment la Pesta”²⁵. În 3 octombrie 1848, Elena comunica, în scris, aceluiași Lambrino: „Alexandru a fost la Paris și acum se află la Viena”²⁶.

Reușind să depășească situația materială precară²⁷, Doamna Elena revine la Cernăuți, unde sosise Alexandru și împreună pleacă la Viena, și apoi la Paris.

În perioada exilului la Frankfurt, Viena, Paris, Cuza a menținut strânse legături cu ceilalți revoluționari români. Lipsa accentuată a banilor, o determină pe Elena să plece spre țară, iar pe Alexandru la Constantinopol. La începutul lunii iunie 1849²⁸, Alexandru își revede soția și pe Iordachi Lambrino în capitala otomană, pregătindu-se pentru revenirea în țară. Noul domnitor, Grigore Alexandru Ghica, cu idei liberale, susținător al Unirii, îi va încredința lui Cuza, în decurs de câțiva ani, o serie de posturi de răspundere: președinte al Judecătoriei Covurlui, director al Ministerului

¹⁹ Arh. St. Iași, fond Isprăvnicia Fălciu, tr. 1339, op. 1521, dosar 99, f. 98. *Ibidem*, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1634, f.1; Gh. Ungureanu, *Frământări premergătoare mișcării de la 1848 în Moldova*, în „Studii”, nr. 3/1958, f. 70-71.

²⁰ *Anul 1848*, vol. I, București, 1902, p. 225.

²¹ Silviu Dragomir, *Studii și Documente*, vol. III, p. 16.

²² George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 569.

²³ Arh. St. Iași, colecția „Starea civilă”, mitrici, Biserica Sf. Spiridon, din Iași, f. 66-67.

²⁴ Biblioteca Academiei, S 7(9)/LXXVI.

²⁵ *Ibidem*, S 7(1)/LXXVI.

²⁶ *Ibidem*, S 7 (10)/LXXVI.

²⁷ *Ibidem*, S 7(2)/LXXVI.

²⁸ Arh. St. Iași, fond Divanul ad-hoc, dosar 814, f.281.

de Interne, pârcaľab de Covurlui.

Căsătoria sorei mai mici a Elenei Cuza, Zoe, cu bunul prieten al lui Alexandru Ioan Cuza, Iordachi Lambrino, a fost un moment de respiro și de apropiere dintre cei doi soți, care de multe ori vara făceau un popas și la conacul de la Banca „unde se întindeau mese pe sub umbrare, cu vin bun și lăutari vestiți din partea locului”²⁹. De multe ori, Elena sub diferite motive, se lipsea de petrecerile prelungite din anturajul soțului, preferând moșia părintească de la Solești sau a socrilor de la Bărboși „unde găsea o atmosferă prielnică pentru liniștirea nervilor săi încordați de uneltirile, șoaptele și vorbele răutăcioase ale femeilor”³⁰.

Dintr-o scrisoare trimisă către Ecaterina Rosetti, la 22 iunie 1852, aflăm că soții Cuza se aflau la Paris de unde urmau să plece la băi pentru tratament³¹. În anul următor, este menționată prezența Elenei Cuza și a Ecaterinei, soția lui Constantin Rolla, la tratament, la Ems, în Germania, pentru mai mult timp³². Conștiințioasă, scria mamei sale: „Toată ziua sunt ocupată cu cura. Mă scol dimineața la ora șase și beau apele până la zece, apoi dejunez, apoi mă îmbrac, apoi mă culc și mă odihnesc, apoi dinez, îmi fac băile, mă plimb... Natura este atât de frumoasă, cerul atât de pur, aerul atât de blând, încât cred că un muribund ar reveni la viață”³³. În iunie 1854, cei doi soți se aflau în stațiunea Karlsbad (Germania), dar pentru scurt timp de astă dată, deoarece Cuza avea de rezolvat unele afaceri legate de comerțul cu cereale³⁴.

Starea precară a sănătății, îi determină și în vara următoare, pe cei doi soți Cuza să se deplaseze în străinătate³⁵. Elena, deși plâpândă la trup, impresiona pe cei din jur cu seriozitatea și tenacitatea cu care ducea la bun sfârșit o problemă, deși la prima vedere părea s-o depășească. „Puterea vieții se strânsese în adâncime, lăsând la suprafață numai părerea unei slăbiciuni, care lupta cu destulă energie în clipele de primejdie și apărare”³⁶. O altă grea suferință o va încerca în curând, moartea Zoei Lambrino, sora sa, la nașterea celui de-al treilea copil, în prima parte a anului 1858.

Cu puțin înainte de tragicul eveniment, în fața îngrijorării ce și-o manifesta sora sa în legătură cu viitoarea naștere, Elena i-a răspuns plină de tristețea femeii care nu putea deveni mamă: „Dacă ar fi cineva să moară, ar trebui să fiu eu, fiindcă nu am de ce mai trăi, viața îmi este o adevărată povară”³⁷. Timp de trei luni, Elena a stat la conacul de la Banca îngrijind cu dragoste pe cei trei nepoți, cât și de treburile gospodărești. Această viață simplă în mijlocul familiei cumnatului ei, îi trezea sentimente materne deosebite de duioșenie, căldura căminului de care dânsa era lipsită în mare măsură. Dar destinul îi va oferi un alt rol, pentru care Elena nu era pregătită !

Evenimentele politice se derulau cu repeziciune, în problema realizării Unirii Principatelor, în care și Alexandru Ioan Cuza era antrenat. Mai întâi demisia sa din funcția de pârcaľab de Covurlui (3/ 15 septembrie 1856), înaintată noului caimacan antiunionist Theodor Balș, numit după încetarea domniei lui Grigore Alexandru Ghica, în conformitate cu Tratatul de la Paris (18/30 martie 1856); reconfirmarea sa în funcția de pârcaľab (27 februarie/11 martie 1857), de caimacamul Nicolae Vogoride și ridicarea rapidă în gradul de maior, în decurs de zece zile (martie 1857); cea de-a doua răsunătoare demisie din postul de pârcaľab (24 iunie/6 iulie 1857), ca protest la falsificarea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc din Moldova; participarea la lucrările Adunării ad-hoc de la Iași, în urma victoriei unioniștilor în noile alegeri; avansarea la gradul de colonel (20 august 1858) și numirea ajutor al hatmanului Miliției moldovene. A urmat marele final – dubla alegere ca domn al lui Alexandru Ioan Cuza la 5 și 24 ianuarie 1859 de către Adunările Elective a celor două Principate, ca un simbol al voinței naționale, deși se încălcau prevederile Convenției de la Paris din 7/19 august 1858.

²⁹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 45.

³⁰ *Ibidem*, p. 46-47.

³¹ Biblioteca Academiei, S 9(31), LXXVI

³² *Ibidem*, S9(36)/LXXVI.

³³ D. Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 284-285.

³⁴ Biblioteca Academiei, S 13(37)/ LXXV.

³⁵ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 285, f.16.

³⁶ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 49.

³⁷ *Ibidem*, p. 56-57.

În acest carusel amețitor, dincolo de așteptările soției, Alexandru Ioan Cuza a devenit primul domn al Principatelor Unite, iar Elena, Prima Doamnă a țării. Despre entuziasmul mulțimii, privind alegerea lui Cuza domn, își amintea peste decenii doamna Cuza: „Lumea se adună pe stradă și plângea de bucurie. Casa noastră era a tuturor... De dimineață până seara defilau cu miile și erau slăviți și preamăriți, căci Cuza era iubit în Iași și cunoscut ca un om bun, bun din cale afară”³⁸.

Noile îndatoriri o obligă să-și urmeze soțul mai întâi la Iași și apoi în noua capitală a României moderne, București. „Viața oficială o supunea la diferite îndatoriri care erau prea adeseori aspre și împovărătoare. Dar Princesa se învoi fără împotrivire și ca să ușureze sarcina soțului mereu pe drumuri între București și Iași, îndeplinea cu multă bunăvoință, stăpânindu-și firea timidă, îndatoriri de Princesă Domnitoare în lipsa lui. Făcu zile de audiență în fiecare luni și dădu audiențe celor ce doreau să-i vorbească; se îngrijea de aproape de școalele din Moldova, luându-le sub patronajul ei și plănui reeducarea populației sărace prin instituții de binefacere și cultură, urzându-și în acest mod o activitate rodnică și folositoare pentru țară”³⁹.

Elena, devenită Prima Doamnă a României, își va canaliza toate energiile pentru sprijinirea politicii reformiste, de modernizare a structurilor interne și de lărgire a autonomiei preconizate de noul șef al statului român. L-a secondat discret „din umbră”, pe domnitor, refuzând popularitatea ce i-o conferea noua sa postură. La diferitele sindrofii și recepții de la Palatul domnesc și-a făcut apariția frumoasa văduvă, principesa Maria Obrenovici, fiica cea mai mare a boierului antiunionist Costin Catargi. „Cu zece ani mai tânără decât Elena, ales îmbrăcată și strălucitoare ca spirit și inteligență, Maria Obrenovici atrăgea cu ușurință atenția tuturor, amenințând pe cei slabi. Cu o bogată cronică scandaloasă, nu se sfia să înconjure în plină societate, prin grații și favoruri, pe Principele Domnitor (...). Maria Obrenovici era grăbită să prindă un tron și nu voia să aștepte ca această hotărâre să vină cu voia victimei sale. Prin legătura ce o avea cu casa domnitoare din Serbia se simțea în drept să stea alături de Alexandru în locul Elenei, care după părerea sa, putea trăi modest alături de mama sa la Solești”⁴⁰.

Mâhnită de ingratitudea soțului, Elena petrecu cea mai mare parte a anului 1860 la Paris, având aproape pe fratele său Theodor care își termina studiile în metropola franceză, și pe cei doi nepoți Lambrino, care-i mai alungau depresiile și o înviorau. Citea foarte mult, vizita muzee, expoziții, magazine, ținea legătura cu câțiva intelectuali stabiliți la Paris și se interesa de tot ce se petrecea în țară. „Princesa Cuza atât de retrasă și stângace de obicei, prinsese ceva din purtările și ușurința francezului să se simtă bine în mijlocul străzii zgomotoase și vesele; dar pe lângă acestea, își adânci spiritul și cultura, subțindu-și gustul și îmbogățindu-și mintea prin lectură și convorbirea oamenilor de seamă ai Franței din acea vreme, întrecea astfel prin întinderea ideilor sale pe multe dintâi compatrioatele care la începutul domniei o intimidase atât de mult”⁴¹.

Reuși să fie primită într-o audiență intimă, chiar, de împăratul Napoleon al III-lea și împărăteasa Eugenia, care se arătau interesați de situația matrimonială a familiei princiere din România. În luna august 1861, Doamna Elena se deplasează cu nepoții și tatăl acestora, la băile de mare de la Tréport, necesare micului Alexandru care era mereu scuturat de friguri, apoi, o lună mai târziu, vizitează Italia, trecând prin Neapole, Veneția, Torino și Roma, aflată în plin proces de unificare sub „cămășile roșii” garibaldiste. „Pribegind din loc în loc, fugărită de propriul său suflet rătăcit, negăsindu-și locul nicăieri departe de țară, călătoria o lasă rece”⁴². O atrag un timp frumusețile renaștiste ale magnificei Florențe cu celebrele sculpturi ale lui Ghiberti, Brunelleschi, Cellini, Donatello și mai ales Michelangelo, ce-i „ocupă gândul și-i umplu sufletul gol cu întreaga lor frumusețe”.

Tot în această perioadă, Elena Cuza a făcut cunoștință cu familia principelui Czartoryski și alți reprezentanți ai emigrației poloneze, cu care va rămâne în relații de prietenie. La scrisorile numeroase ale Elenei, principele Cuza răspundea oficial și rece, fiind împovărat de grijile domniei,

³⁸ „Adevărul” din 25 ianuarie 1909.

³⁹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 70.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 71-72.

⁴¹ *Ibidem*, p. 90-91.

⁴² *Ibidem*, p. 94.

dar și de avansurile sfidătoare ale Mariei Obrenovici, care-i cerea divorțul de principesă. Doamna Elena revine la Paris, de sărbătorile Crăciunului. De la ceilalți români, stabiliți aici, află despre recunoșterea deplinei uniri politico-administrative a României. La 3/15 decembrie 1861, în mesajul rostit la deschiderea Adunărilor legiuitoare, fără să pomenească de conținutul firmanului, Principele Cuza anunța că „Înalta Poartă, precum și Puterile garante au aderat la Unirea Principatelor”⁴³. A urmat Proclamația către Țară din 11/23 decembrie 1861, formarea primului guvern unitar la 22 ianuarie 1862 și convocarea primei Adunări legiuitoare în capitala București.

Elena nu-și putea manifesta bucuria, evita cunoștințele cele mai apropiate cărora nu le suporta compasiunea, știind că nu a fost invitată să participe la evenimentele deosebite din țară. Cu sufletul plin de tristețe, pleacă din nou în Italia unde clima era mai caldă, dar nici acum nu-și găsește odihna sufletească, căci acest lucru depindea numai de Principele Cuza.

De sărbătorile Paștelui 1862 este din nou semnalată prezența sa în capitala Franței, unde se vorbea tot mai insistent de divorțul princiar din România. „Fire mândră, cum era, nu-și putea împărtăși temerile nimănui dintre prieteni sau rudele cele mai apropiate. Fugea mai bine de toți, pentru a nu fi nevoită să dea explicații, sau să se expună la compătimirii umiltoare. Trăia atât de retrasă, încât puținele persoane pe care la mai vedea în trecut, mai mult ca să primească știri din țară, nu știau precis unde-i locuința”⁴⁴.

Mutarea curții princiare la București, antrena în mod indirect, conform protocolului, prezența Doamnei Elena, la o serie de serbări oficiale. Pe de altă parte, pasiunea lui Alexandru Ioan Cuza față de Maria Obrenovici se potolise „fără însă a se stinge”. Se punea insistent problema revenirii în țară a Doamnei Elena, mai ales că cercurile selecte ale capitalei românești evitau să frecventeze Palatul domnesc din cauza prostului renume. Printre cei care încercase remedierea conflictului dintre soții Cuza s-a numărat și Vasile Alecsandri, care a întâlnit-o la Paris pe Doamna Elena. Aceasta a condiționat revenirea la București de plecarea definitivă a Mariei Obrenovici din țară. Cum pentru moment reconcilierea nu a avut loc, Principesa Cuza pleacă să viziteze Londra și expoziția industrială din portul Kensington, de unde se duse în trecut și prin Scoția.

La întoarcerea la Paris a avut loc o nouă întrevedere cu frații Vasile și Iancu Alecsandri care îi propuseseră Elenei Cuza să vină în țară incognito, pentru că situația scăpase de sub control și chiar tronul principelui era amenințat. În astfel de împrejurări, călcându-și peste suferințele personale, Elena își aminti de înaltele îndatoriri pe care le cerea țara. Primirea din partea populației capitalei a fost caldă, la palat principele Cuza oferi o grandioasă recepție.

„Întreg orașul ca și Palatul, erau împodobite ca pentru o deosebită sărbătoare; populația strânsă în fața Palatului nu mai sfârșea să ceară să vadă pe Principesă în balcon și s-o salute cu strigăte de bucurie și urale; Podul Mogoșoaiei era de nerecunoscut cu mulțimea de capete ce se frământau să-și găsească un loc și prin iluminările, covoarele și florile numeroase care o împodobeau. În rochia sa napolitană, cu un buchet de camelii albe la brâu, pieptănătura în stil Iosefinian, Principesa Elena, stăpânindu-și timiditatea naturală, printr-un zâmbet binevoitor, primea omagiul adus de invitați, vorbind cu fiecare dintre ei, în limba sa moldovenească, chiar când cei aflați de față îi vorbeau în limbi străine”⁴⁵. De când venise din Franța, Principesa Elena își uimea soțul și anturajul său, prin felul de a se comporta binevoitoare și stăpână pe sine, îngăduitoare, mai cochetă, mai feminină, reușind să câștige și să împace spiritele vrășmașe și să adune pe lângă domnitor pe cei credincioși și cu respect pentru națiune.

„Din partea sa, Principesa face minuni, - scria Costache Negri din Constantinopol lui Iancu Alecsandri la Paris - primește pe toată lumea, face vizite și merge să vadă toate așezămintele publice, îndeplinind toate acestea cu modestia și delicatetea, care o fac în mod atât de general iubită de toți. Acest ajutor este foarte bine venit Principelui, ceea ce va aduce mult bine”⁴⁶.

⁴³ Protocoalele Ședinței Adunării Legiuitoare, 1861-1862. Supl. la „Monitorul Oficial” nr. 269, p. 1-2.

⁴⁴ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 102-104.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 104.

Printre numeroasele acte caritabile și de cultură, înfăptuite de principesă, se evidențiază înființarea „Azilului Elena Doamna” pentru fete orfane, ce cuprindea trei instituții școlare: școala profesională, normală și de gospodărie. Tot pe parcursul anului 1862, alături de doctorul Carol Davila, va inspecta așezăminte de binefacere, din Iași și București, făcând importante donații.

Se va preocupa de modernizarea palatului de la Ruginoasa, achiziționat de domnitor de la familia Sturdza, în 1862, aflat, atunci, într-o stare jalnică (atât palatul, biserica, cât și grădina). Mobilierul a fost comandat la Paris, iar pentru amenajarea parcului au fost aduși grădinari de la Viena. Alegându-și reședința de vară la Ruginoasa, în apropiere de Iași, Cuza încerca să demonstreze vechile simpatii față de moldoveni, chiar și după mutarea capitalei la București. Inaugurarea Palatului Ruginoasa, în primăvara anului 1864, s-a făcut cu un fast deosebit, printre prieteni numărându-se colonelul PISOȚCHI, ZIZIN Cantacuzino, Baligot de Beyne, Iordachi Lambrino ș. a, care au adus buna dispoziție înaintea loviturii de stat din 2/14 mai 1864⁴⁷. Aceste evenimente politice erau urmărite cu atenție de Elena, care a rămas la Ruginoasa, până toamna târziu, după întoarcerea domnului de la Constantinopol, și recunoașterea de către puterile garante a noii constituții și legi electorale.

Castelul de la Ruginoasa a devenit o adevărată oază de liniște pentru însingurata Doamnă, mai ales în timpul escapadelor soțului infidel, care în scurt timp reluase legătura amoroasă cu Maria Obrenovici. Suflet generos, tolerant, Doamna Elena Cuza, în semn de adâncă prețuire față de soț, va accepta înfierea celor doi fii ai domnitorului Cuza cu prințesa Maria Obrenovici, Alexandru și Dimitrie. În Arhiva Cuza se păstrează numeroase scrisori și telegrame expediate de la sau spre Ruginoasa, pe baza cărora se poate reconstitui atmosfera politico-socială a vremii, cât și unele amănunte din viața familiei Cuza.

Anul 1865 este deosebit de tensionat, anunțând parcă lovitura finală din iarna anului următor. Grijele zilnice ale domniei, cu toate hărțuielile și neplăcerile ei, rupturi de vechi prietenii, demisia guvernului Kogălniceanu, sfetnicul ce-l mai apropiat, pe un fundal de intrigi politice, fenomene de corupție răsunătoare, înscenarea unei mișcări politico-sociale, ceea ce a determinat intervenția armatei (3/15 august), când Al. I. Cuza era în străinătate, campania puternică de denigrare a domnitorului din partea „monstruoasei coaliții”, mai ales după adoptarea celor doi fii naturali ai domnitorului, în interior, a Turciei și Austriei, principalele puteri opoziționiste, în exterior, îndepărtarea sprijinului oferit de Napoleon al III-lea. Se mai adaugă și moartea mamei sale, Sultana Cuza, la Galați (20 mai 1865), înrăutățirea stării de sănătate ceea ce a necesitat tratament prelungit la Ems. Toate aceste lovituri i-au zdruncinat echilibrul și încrederea în forțele sale, determinându-l să-și exprime intenția de a abdică.

În mesajul din 5/17 decembrie 1865, la deschiderea sesiunii parlamentare, Cuza, demonstrând calități remarcabile de politician și patriot, a făcut public că persoana sa „nu va fi o împiedecare la orice eveniment care ar putea permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare a fost fericit a contribui”, că „în Alexandru Ioan I, Domn al României, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza care primise coroana „ca expresie neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru Unire – însă numai ca un depozit sacru”⁴⁸.

Doamna Elena a continuat să-l susțină pe domnitor pe tot parcursul vieții, presărat cu urcușuri și coborâșuri. După abdicarea silită a domnitorului în urma loviturii de stat din 11 februarie 1866, Doamna Elena l-a însoțit în exil (în Austria, Franța, Italia, Germania), hotărâtă să împartă soarta cu soțul său, pe care „nu putea să-l lase să plece singur, bolnav și întristat cum era”. Într-o scrisoare adresată mamei sale, în iarna anului 1866-1867, Elena Cuza amintea despre starea tihnită și calmă în care se află ea cu întreaga familie: „De la plecarea mea din Principate, duc o viață foarte calmă și dacă nu ar fi dorința de a te vedea, nu m-aș întoarce în țară, unde a-și găsi, fără îndoială aceleași cancan-uri și aceleași mizerii. Frumoasă țară, răi oameni !”⁴⁹.

Doamna Elena revine pentru scurt timp în țară, prilej de a-și vedea mama la Solești, frații, puținii prieteni ce-i mai rămăsese, castelul Ruginoasa lăsat în paragină. La Paris, Alexandru

⁴⁷ Boris Crăciun, *Ruginoasa*, Iași, 1969, p. 38.

⁴⁸ C.C.Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, 1966, p. 361.

⁴⁹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 206.

era agitat de atacurile calomnioase din presa franceză. Nemaiputând să reziste acestei atmosfere încordate, în septembrie 1867, familia Cuza, părăsește capitala franceză și se refugiază în apropierea Vienei, la Ober Döbling, unde cumpărase o vilă. Doi ani mai târziu, o altă veste îndolice inima Elenei, moartea mamei sale, Ecaterina Rosetti, cea care fusese îndrumătoarea și confesoarea cea mai apropiată.

În această perioadă, Alexandru Ioan Cuza adresează o scrisoare Principelui Carol (1867) pentru revenirea în România în vederea rezolvării „unor interese particulare pe care precipitata sa plecare din țară le-a lăsat nerezolvate”. Și preciza în continuare, statutul său și al familiei: „Redevenit simplu cetățean în țara mea, familia mea, existența pacinică și rezervată care convine deprinderilor și pozițiunii mele”⁵⁰.

Dorința sa nu a fost îndeplinită datorită unor fricțiuni interne, care nu permisese consolidarea autorității prințului străin, dar și a unor zvonuri după care Alexandru Ioan Cuza dorea să revină pe tron cu ajutor militar rusesc pus sub comanda lui Kotzebue. Că în țară exista un puternic curent în favoarea lui Cuza o demonstrează alegerea acestuia deputat (în lipsă) în colegiul al IV-lea, la alegerile parțiale din județul Mehedinți, la începutul anului 1870, și alegerea ca senator la colegiul al II-lea din partea severinenilor, în același an. Pe baza mandatului validat de Cameră, însuși Carol I l-a invitat pe Cuza în țară, dar nedorind să provoace vreo aventură politică, legată de venirea sa, acum fostul domnitor refuză, demonstrând încă o dată maturitatea politică: „Patriotismul meu, Principe este deopotrivă cu a mea demnitate, el îmi interzice un demers care ar putea crea, este loc de a se teme, serioase încurcături Alteței voastre și lealitatea mea mă osândește la surghiun. Nu pot da scumpei mele țări o dovadă mai reală a iubirii adânci ce am către ea și Alteței voastre o mărturisire mai curată a simpatiilor mele pentru fericirea și dănuirea ei”⁵¹.

Starea sănătății lui Cuza înrăutățindu-se, s-a luat hotărârea, la sugestia medicilor, deplasării în Italia, la Florența. Doamna Cuza își împărțea îndatoririle între soțul său exilat, și problemele administrației domeniului Ruginoasa din țară. Nici în această perioadă grea a exilului, spectrul Mariei Obrenovici nu dispăruse. Ispititoare „prietenă” apărea în calea fostului domnitor în cele mai neașteptate locuri, otrăvind și bruma de înțelegere și respect care se statornicise în familia Cuza. Disperați, frații Elenei Cuza îi cereau, în repetate rânduri, divorțul de soțul infidel, deși fiecare dintre ei se bucurase de onoruri din partea domnitorului. Dimitrie Rosetti a deținut interimatul Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică, în perioada 23 mai-23 septembrie 1861, președinte de consiliu fiind Anastase Panu, iar Theodor Rosetti, viitorul prim - ministru de la 1888, a ocupat sub Cuza, postul de prefect de Vaslui, până la 11 septembrie 1864.

La început de mai 1873, Alexandru Ioan Cuza a plecat din Florența spre Germania, prilej cu care a contractat o puternică răceală care, adăugată la bolile mai vechi de inimă și astm, îi provocă moartea bruscă, la 15 mai 1873, în Hotelul „Europa” din Heidelberg. Decesul a fost înregistrat la Primăria orașului Heidelberg de medicul curant al fostului domnitor, Gustav Dobelmann.

La cererea Elenei Cuza, oficialii Primăriei din Heidelberg au rectificat unele greșeli ce s-au strecurat în certificatul de deces în legătură cu locul nașterii domnitorului și anume în loc de București a fost trecut, corect, orașul **Bârlad**⁵². Trupul neînsuflit al domnitorului a fost adus în țară de Doamna Elena Cuza și înhumat la Castelul Ruginoasa în fața unei impresionante mulțimi și unor apropiați colaboratori: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Petre Grădișteanu ș. a.

Telegrame de condoleanțe au fost trimise din partea ducelui Grammont, a regelui Victor Emmanuel al Italiei, a principelui Carol al României și a numeroase instituții publice și culturale, orașe, persoane particulare. În telegrama de răspuns la mesajul de condoleanțe a unei delegații de bârlădeni ce participase la funeraliile de la Ruginoasa, Doamna Elena Cuza mulțumea, amintind

⁵⁰ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 479.

⁵¹ *Ibidem*, p. 250. Vezi și I. Dorneanu, *Domnitorul Cuza în exil ales deputat în țară*, în „Magazin istoric”, I, 1967, nr. 2; D. Vitcu, *Cuza în exil. Puterea dragostei de țară*, în „Magazin istoric”, VII, nr. 6, 1973; Idem, *Alexandru Ioan Cuza. Anii exilului, în Cuza-Vodă. In memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973; Virginia Isac, *Principele Alexandru Ioan Cuza. Scrisori din exil. 1866-1873*, Editura Junimea, Iași, 2007.

⁵² BAR, Arhiva Cuza, mapa XLVI, doc. 67.

că „sunt mai deosebit simțitoare pentru suvenirile orașului Bârlad, patria neuitată a iubitului meu soț”⁵³. În deceniile care au urmat posteritatea domnitorului Al. I. Cuza a fost menținută prin acordarea numelui său unor localități, instituții social – culturale, bulevarde, străzi, ridicarea unor busturi și statui la Iași, Craiova, Mărășești, Galați, Huși, comuna Grivița, lângă Bârlad, și mai recent la București și Bârlad. Cel dintâi monument al lui Cuza a fost dezvelit la 17 octombrie 1904, în comuna Grivița, județul Tutova, din inițiativa lui Stroe Belloescu, cunoscut profesor și ctitor de lăcașuri culturale și religioase.

Avea dreptate Zoe Sturdza, când la 25 mai 1881, îi trimetea lui Baligot de Beyne, următoarele aprecieri: „Principele Cuza va avea întotdeauna o pagină strălucitoare în istoria țării sale. Căci dacă omul a avut slăbiciuni inerente sărmanei noastre naturi umane, suveranul a fost întotdeauna integru și pătruns de cel mai mare patriotism”⁵⁴.

Femeia care provocase atât zbucium Elenei Cuza, fosta sa rivală, Maria Obrenovici, a murit trei ani mai târziu (1876), la Dresda, în vârstă de numai 41 de ani, corpul neînsuflețit fiind adus în țară și înmormântată la Biserica Sf. Spiridon din Iași. Așa dispărea coșmarul care îi marcaseră Elenei tinerețea, căsnicia, sănătatea și se adăuga pe lista „umbrelor”...

Stabilită la Ruginoasa, împreună cu cei doi fii adoptivi, după terminarea studiilor acestora la Paris (1884), Doamna Elena s-a preocupat de refacerea palatului și a bisericii. Solitudinea în care se retrăsese i-a fost zdruncinată de două mari tragedii: sinuciderea lui Dimitrie Cuza (1888) și moartea, în urma unui infarct miocardic a lui Alexandru Cuza (cel de-al doilea fiu) în 1890, proaspăt căsătorit cu Maria Moruzzi. Cei doi fii au fost îngropați la Ruginoasa alături de tatăl lor, la umbra unei sălcii pletoase.

Conform clauzelor testamentare, Palatul Ruginoasa a intrat în posesia familiei Moruzzi. În urma unei aventuri între zidurile palatului Ruginoasa, dintre fosta noră a Elenei Cuza și tânărul inginer Ion I. C. Brătianu (fiul lui I. C. Brătianu, devenit mai târziu președinte al Partidului Național Liberal, prim - ministru, unul dintre făuritorii României Mari) s-a născut Gheorghe Brătianu, viitorul mare istoric. „Soleștii, Scheea, Ruginoasa, toate locuri scumpe, le părăsise pe rând, cu strângere de inimă, silită de oameni și împrejurări, ca să rămână mereu pribeagă, mereu fără cămin”⁵⁵. Doamna Elena, în vârstă de 70 de ani, a fost nevoită să părăsească Ruginoasa pentru a se stabili la Iași, ca infirmieră la Spitalul de copii „Caritas”. Apoi, din cauza bătrâneții și a bolii, s-a retras la Piatra Neamț, unde va locui până la moarte, singură, într-o modestă locuință, primind rareori câte o rudă care-și mai amintea de vremurile trecute...

Actele de binefacere au continuat și în această perioadă a senectuții, de la îmbrăcăminte și materiale pentru copiii săraci, până la donații în bani (10.000 lei pentru construirea unei băi publice la Piatra Neamț, 25.000 lei anual pentru Spitalul „Caritas” din Iași ș. a.). A dispus refacerea bisericii din Ruginoasa (1907), a sprijinit inițiativa ridicării unui bust al lui Alexandru Ioan Cuza la Mărășești. Întrucât nu se luase nici o inițiativă de mutare a rămășițelor pământești ale domnitorului Cuza în capitala Moldovei, Doamna Elena, cu toată vârsta înaintată, a hotărât să-și dezgroape soțul și să-i depună osemintele în cripta din biserica Ruginoasa, abia refăcută (1907). „După ce se sfârși slujba religioasă, Doamna Elena spălă cu mâinile sale, în curtea bisericii, sub ochii țăranilor, oasele găsite, pentru a le pune în cripta bisericii”⁵⁶.

Rămâne până la moarte o ființă modestă, discretă, plină de devoțiune față de cei defavorizați de soartă, așa cum o descrie Nicolae Iorga, care o vizitase la 24 ianuarie 1909, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la Unirea Principatelor în fruntea unei delegații a Ligii Culturale din Iași: „În acea odăiță neagră în care se deslușea în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veșnic, sub un cauc de călugăriță acoperit cu un văl simplu de lână, o figură mărunțică săpată fin în fildeș palid”⁵⁷.

⁵³ Telegrama Doamnei Elena Cuza ca răspuns la mesajul delegației de bârlădeni ce participase la funerariile de la Ruginoasa, publicată în ziarul „Semănătorul”, nr. 24 din 17 iunie 1873.

⁵⁴ BAR, Arhiva Cuza, mapa LII, f. 322-323.

⁵⁵ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 250-251.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 266. În 1944 cutia de argint cu osemintele domnitorului Cuza au fost strămutate din cauza frontului la Curtea de Argeș. Iar în 1946 depuse în Biserica Trei Ierarhi din Iași.

⁵⁷ Vezi N. Iorga, *Unirea Principatelor (1859 povestită Românilor cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani*

După Semicentenarul Unirii, care-i umplu inima suferindă de bucurie și lacrimi în ochi, la 14 februarie 1909 se îmbolnăvi. O gripă transformată în pneumonie o țintui la pat, zguduită de o tuse seacă și o îndelungată agonie, ca și viața pe care a duse.

La 3 aprilie 1909, în vârstă de 84 de ani, se stingea din viață Elena Cuza, în locuința sa din Piatra Neamț, ca o flacără ce arse numai pentru binele semenilor. Conform dorințelor sale a fost înhumată alături de mama sa, la moșia de la Solești și nu la Ruginoasa, fără funeralii naționale.

A. D. Xenopol adresa un emoționant mesaj tuturor românilor de a veni la Solești să salute „mormântul în care se va odihni cea care a fost Doamna Elena Cuza”. „Să arătăm - sublinia ilustrul istoric care îi dedicase, în 1903, primul important studiu monografic domnitorului Alexandru Ioan Cuza - azi rămășițelor acestei sfinte, că în piepturile românești nu s-a sleit sângele recunoștinței. Să însoțim cu toții cu făclii de doliu pe aceea care Sfântă a fost Elena Cuza, sfântă prin înfrângerea durerilor omenești, sfântă prin dragostea ei către săraci și nevoiași, sfântă prin viața de pustnic pe care a dus-o”⁵⁸.

FIRST LADY ELENA CUZA (1825-1909)

L'ouvrage présente des moments significatifs de la vie d'Elena Cuza. Après le mariage avec Alexandru Ioan Cuza, celui qui a réalisé l'union des Principautés Roumaines, elle s'est impliquée dans la vie sociale et culturelle surtout de la Moldavie. Parmi ses œuvres caritables, on doit mentionner la fondation d'un asile pour les orphelins, avec trois institutions scolaires: professionnelle, normale et de ménage. Elle s'est occupée aussi de la modernisation du palais de Ruginoasa, acheté par son mari de la famille Sturdza en 1862 et devenu sa résidence d'été.

Les événements heureux et malheureux des époux Cuza sont présentés en ordre chronologique: le mariage (30 avril 1844 à Solești); la participation de Al. I. Cuza au mouvement révolutionnaire de Iassy (27-28 mai 1848); l'exil à Francfort, Vienne et Paris; sa double élection comme prince régnant par les Assemblées Électives des deux Principautés (5 et 24 janvier 1859); la relation de Cuza avec Maria Obrenovici; l'abdication forcée du prince régnant (11 février 1866), suivie par l'exil en Autriche, France, Italie, Allemagne; le décès d'Ecaterina Rosetti, mère d'Elena Cuza (1869); la mort d'Alexandru Ioan Cuza à Heidelberg (1873). À noter que les fonctionnaires de la mairie de Heidelberg ont corrigé l'erreur du certificat de décès concernant le lieu de naissance de Cuza, en remplaçant Bucarest par Bârlad.

Jusqu'à sa disparition, le 3 avril 1909, Elena Cuza est restée la même personne modeste, discrète, dévouée à ceux désavantagés par le destin et surtout à la mémoire son époux, qu'elle a soutenu de son mieux dans l'accomplissement de ses idéaux.

de la întemeierea statului român) și Scrisori și alte acte privitoare la Unirea Principatelor, tipărite în amintirea semicentenarului din 1909.

⁵⁸ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 276.